

- Протазан, Росія, XVIII ст., №3-1419, зал №2, піраміда №3;
- Піка кавалерійська зр. 1901 р., Росія, поч. XX ст., №3-3780, зал №2, піраміда №4;
- Піка козака зр. 1901 р., Росія, поч. XX ст., №3-3568, зал №2, піраміда №4;
- Піка уланська, Росія, XIX ст., №3-1397, зал №2, піраміда №4;
- Литавра, Росія, XVIII ст., №Мі-63, зал №2.

Керуючись постановою ЦК КПРС «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв» з 1982 р., яка закликала радянські музеї ширше впроваджувати у практику музейної роботи сучасні технічні засоби, зокрема голографію, у «Арсеналі», наприкінці 1983 р., створили першу в СРСР тематичну стаціонарну виставку голограм під назвою «Старовинні і радянські ордени».

Вона доповнювала основну експозицію, розкривала основні етапи розвитку російської й радянської нагородних систем. На виставці демонструвалися голографічні зображення орденів Вітчизняної війни, Кутузова, Олександра Невського, Перемоги, Леніна, Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалей «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу, «Серп і Молот» Героя Соціалістичної Праці [5, с. 2]. Виставка голограм нагород, з прибраними радянськими, але залишеними російськими XVIII–XIX ст. діє і сьогодні.

Таким чином, можемо констатувати, що російський ідеологічний тиск радянського періоду відчувався практично у всіх ділянках духовного життя українців, у тому числі, у музейному просторі. Через переважаючі у музейних експозиціях предмети російського та радянського походження, тоталітарна система цілеспрямовано нав'язувала українцям брехливі російсько-радянські міфи і стереотипи, яких значна частина українського суспільства не в змозі позбутися і дотепер.

Література

1. Архів Львівського історичного музею (далі ЛІМ), фондова група «Зброя», кн. 4., №№ 3-1728, 3-1751, 3-1754.
2. Архів ЛІМ, фондова група «Зброя», кн. 5, №№3-2100, 3-2101, 3-2107, 3-2108, 3-2109, 3-2325, 3-2326, 3-2329, 3-2331, 3-2335, 3-2336, 3-2338.
3. Мельник Б. В., Роман О. М. Колекція зброї Львівського історичного музею, Скарби зброї XV–XVIII ст. з колекції Львівського історичного музею. Каталог виставки, Лодзь, 2006, 131 с.
4. Ніколаєнко Т. «Арсенал» – новий львівський музей, Ленінська молодь, Львів, 1981, 19 травня, ч.60, с.1.
5. Старовинні і радянські ордени. Виставка голограм, Львів, 1987, 16 с.
6. Шипов А. Мирная профессия «Арсенала», Львовская правда, Львов, 1985, 29 июня, ч.124, с. 4.

УДК 94(477.7):314.15(=411.16)1930»

ЄВРЕЙСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ПІВДНЯ УСРР У ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932 – 1934 РР.

Олеся Розовик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті висвітлено загальні статистичні дані щодо процесу утворення єврейських населених пунктів на Півдні України, рівень їх забезпечення землями, становище

єврейських господарств під час Голодомору та причини зворотного переселенського руху серед їх мешканців.

Ключові слова: єврейські господарства, єврейський національний район, УСРР, Голодомор.

Abstract. The article deals with general statistics on the process of formation of Jewish settlements in southern Ukraine, the level of their land supply, the situation with the Jewish farms during the Holodomor and the reasons for the reverse resettlement movement among their inhabitants.

Keywords: Jewish farms, Jewish national raion, Ukrainian SSR, Holodomor.

Впродовж 1921 – 1932 рр. на Південь УСРР переїхало планово у сільську місцевість 15,9 тис. єврейських сімей (95,4 тис. осіб). Для їх поселення з республіканського колонізаційного фонду було відведено 150 тис. дес. землі. Якщо впродовж 1921 – 1925 рр. на нових землях єврейські переселенці заснували 95 національних сіл, то на 1932 р. їх кількість зросла до 186 одиниць. У цей час у них проживало 8,3 тис. сімей (49,6 тис. осіб), а земельна площа, зайнята цими селами, становила 122,43 тис. десятин угідь [6, арк. 73; 9, арк. 54; 11, арк. 29]. Крім цього, євреями-переселенцями було засновано десятки національних хуторів. До того ж, багато єврейських родин оселилися у вже існуючих селах. А ті, які не хотіли займатися землеробством та самовільні переселенці, а таких було декілька тисяч сімей, влаштувалися на різні роботи у Одесі, Херсоні, Миколаєві, Сімферополі, Маріуполі та інших містах Півдня України.

На нових місцях свого оселення євреї-переселенці вели як індивідуальне господарство, так й створювали колективне. Вже у 1922 – 1925 рр. вони у своїх селах і хуторах організували сільгоспартілі, ТСОЗи, комуни. Причому, переїжджаючи на Південь України з різних північних округів республіки, вони прагнули оселитися тут згуртовано, так як і жили до свого переселення. На відміну від інших сіл по 40 – 50 дворів, які створювали переселенці-українці, єврейські села, як правило, будувалися по 80 – 100 дворів. Це давало можливість таким господарствам працювати більш ефективніше, ніж роздрібним хуторам у 10 – 15 дворів [4, арк. 339; 10, арк. 72]. Новоутворені великі села, відповідно, мали значно більші масиви орних земель, ніж малі хутори. На них у виробничих процесах селяни могли застосовувати техніку, поліпшені методи обробітку ґрунтів, впроваджувати спеціалізацію у землеробство, будувати системи зрошення тощо. З розгортанням суцільної колективізації, з 1930 р. по 1932 р. багато єврейських сімей, які потрапили в реєстр планового переселення на Південь України, переїжджали жити і працювати вже безпосередньо у колгоспи. Це було обов'язковою умовою їх переселення. До 1928 р. налічувалося декілька сотень єврейських господарств у південних районах республіки. У них працювала 6881 сім'я, що становило 15,5 % від загальної кількості єврейських родин, які мешкали на півдні республіки. У 1929 р. цей показник зріс до 50,5 %, а на 1930 р. становив 66 відсотків. У доповнення до діючих колективних господарств, тут впродовж 1930 – 1931 рр. утворився ще 181 колгосп [10, арк. 5, 14, 15, 17; 12, арк. 20]. У зв'язку зі створенням нових 38 переселенських населених пунктів, у районі старих єврейських колоній Запорізької і Маріупольської округ виникло питання про перерайонування сільрад. Кілька поселень почали обслуговуватися однією сільрадою. Були створені 9 єврейських, 2 змішаних єврейсько-німецьких, 2 українські сільради які об'єдналися в один єврейський національний район Запорізької округи де єврейське населення становило 75 % [1, арк. 98]. У Дніпропетровській області були створені Сталіндорфський та Ново-Златопільський, а в Одеській - Калініндорфський національні єврейські переселенські райони.

На 1932 р. у національних єврейських районах і селах було колективізовано 85 – 90 % селянських дворів [5, арк. 8]. Для безземельних єврейських родин відводилися землі з розрахунку близько 2 дес. на особу. Наприклад, родини

які переселилися до Гуляй-Пільського району й склалися з 4 осіб, отримали 8 дес., з 7 осіб – 12,5 дес., 8 осіб – 14 дес. землі [2, арк. 60].

Уже з початку 1932 р. з України почало виїжджати населення на Далекий Схід, Біробіджан, невелика кількість сімей – на землі колонізаційного фонду УСРР та Криму. У літній період та вересень офіційно зареєстровано 418 єврейських родин, а у жовтні – грудні 1932 р. – 46 родин, які виїхали до Біробіджану [7, арк. 8-9].

Щодо внутрішньо-українського стихійного переселення, то у 1932 р. НКЗС (Народний комісаріат земельних справ) не виділив кошти для харчування переселенців, тому вони купували продукти за власні гроші [8, арк. 82]. Скрутне становище із продовольством та фуражем склалося у місцях вселення. Так, переселенці з Калініндорфського єврейського національного району, яким обіцяли видати по 30 фунту муки на сім'ю в Кременчуцькому районі, фактично отримали лише по 1 фунту. Замість 1 літра молока на особу в день, вони отримували лише 1 склянку, а після деякого часу – 3 склянки молока на 4 – 5 осіб. Зернових видавали лише по 50 грамів на працюючих членів родини, а для непрацюючих – 25 грамів. Фуражу для годівлі худоби та домашніх птахів не видавали, тому вони почали вимирати. Щодо грошового забезпечення, кожному переселенцю місцеві органи мали видати 30 крб., а фактично вони отримали по 5 крб. Часто їх переселяли у невеликі квартири по 3 – 4 особи, без меблів та засобів обігріву. Іншій частині переселенців виділяли під проживання школу без опалення. Дітям під час вселення видали по 1 фунту борошна з кукурудзи та 1 стакан молока. Ця ситуація призвела до втеч дітей з поселення. Велика частина переселенців змушена була виїхати з Кременчука, Полтави назад на малу батьківщину [13, арк. 13-14]. У 1932 р. з Калініндорфського району, лише за офіційними даними, виїхало 400 єврейських родин.

Голодомор був в усіх національних єврейських районах та окремих поселеннях. Єврейські колгоспи, так само як й інші, за невиконання планів хлібозаготівель, блокувалися та заносилися на «чорні дошки». Скільки померло єврейського населення під час Голодомору, достеменно невідомо. Проте навіть уривчасті дані свідчать про масові смерті серед єврейських переселенців. Так, у березні 1933 р. лише у с. Ворошиловоградське Сталіндорфського району, від голоду померло 749 селян. А показники смертності серед селян Калініндорфського району були найвищими серед районів Одеської області [3, арк. 9, 10].

У вересні-жовтні 1934 р. знову посилювалося голодування людей на Дніпропетровщині. Особливо сильний недорід був у Сталіндорфському районі, який складався на 60 % з українських, німецьких і старих єврейських поселень і на 40 % – з переселенців, які прибули туди протягом 1926 – 1934 років. У названому районі протягом 103 днів не було жодного дощу. Тому восени 1934 р. був надзвичайно низький врожай по всіх колгоспах району – 2,05 ц. з гектара. У переселенському колгоспі «Спілка» цей показник становив 1,5 ц. з га., «Ленін» – 1,1 ц. з га., «Ботвина» – 1,3, «Більшовик» – 0,83, «Озет» – 1,8 ц. з гектара. Для потреб колгоспників відраховували лише 10 % від обмолочених зернових культур. Тому у деяких колгоспах Сталіндорфського району вже в період збору врожаю, селяни почали харчуватися сурогатами, почали від голоду опухати діти. Сталіндорфський Райком КП(б)У дозволив надавати колгоспникам 15 – 20 і більше відсотків від обмолоту. Видача продовольства на трудодень у переселенських колгоспах становила: 167 г у колгоспі «Леніна», 200 г – «Новий Шлях», до 700 г у колгоспах «Каганович» і «Яковлев» [14, арк. 120, 121]. Таке скрутне становище призвело до повернення переселенців у місця виходу або переїзду їх у міста.

Ще однією причиною виїзду переселенців назад на батьківщину було велике навантаження орної землі на одного працівника колгоспу. Так, у колгоспі «Біробіджан» Дніпропетровської області всього нараховувалося 26 працездатних осіб й на одну особу припадало 37 га орної землі, а у колгоспі «Сталін-

форфер Емес» ці показники були 51 й 15 відповідно [14, арк. 123]. У інших переселенських колгоспах на одного працездатного члена припадало від 7 до 13 га. Якість сільськогосподарського виробництва у названих переселенських колгоспах була значно нижчою, ніж в українських, російських та німецьких колгоспах. Це було пов'язано з тією обставиною, що у єврейських переселенських колгоспах було мало молоді й значне переважає людей похилого віку. Із містечок та міст, як правило, почали переселяти у колгоспи малозабезпечених осіб. Згодом, місцеві органи влади перестали надавати будь-які кредити переселенцям на придбання худоби. У комплексі все це призвело до нестачі робочої сили, неефективного виробництва й неповної заселеності окремих поселень. У Сталіндорфському та Новозлатопільському національних єврейських районах до Голодомору налічувалося більше 4000 родин. Переселенські поселення вони будували, переважно, хутірського типу, з великим землезабезпеченням – до 25 – 30 га орних земель на одне господарство або до 20 га сільськогосподарських площ на одного працівника. Під час Голодомору із-за голоду та великої навантаженості, відбувся виїзд, особливо молоді, з таких поселень. Впродовж тільки 1934 р. з переселенських колгоспів Новозлатопільського району виїхало 194 родини. Загалом кількість населення Сталіндорфського й Златопільського районів значно скоротилася й на 1934 р. цей регіон потребував, офіційно, не менше 1200 сімей переселенців [14, арк. 123-125].

Таким чином, на Півдні УСРР протягом 1920-х та на початку 1930-х років сформувалися єврейські національні поселення та райони. Під час колективізації більшості цих господарств стали членами колгоспів. Голодомор охопив усі єврейські господарства. У 1932 р. почався зворотний процес виїзду цих переселенців у місця виходу або у міста. Серед тих переселенців, які залишилися, був високий рівень смертності від голоду. Все це призвело до гострої нестачі робочих рук у єврейських національних районах у середині 1930-х років.

Література і джерел

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф. Р-576, оп. 1, спр. 41.
2. ДАЗО, ф. Р-576, оп. 1, спр. 46.
3. Доценко В.О. Єврейські національні райони Півдня України під час Голодомору 1932-33 рр. / Доценко В.О. // Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія : Історичні науки. – 2018. – № 3. – С. 7 – 12.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 1, оп. 4, спр. 18.
5. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 11, спр. 718.
6. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 12, спр. 953.
7. ЦДАВО України, ф. 84, оп. 2, спр. 120.
8. ЦДАВО України, ф. 84, оп. 2, спр. 1055.
9. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 20.
10. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 89.
11. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 348.
12. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 552.
13. ЦДАВО України, ф. 571, оп. 1, спр. 587.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20. спр. 6585.